
Naško Križnar
Besede in slike

Slavljenec akad. Milko Matičetov je pri svojem terenskem delu prišel tudi na Koroško. Na njegovem prvem magnetofonskem traku (16. 3. 1958) je posnel pripovedovalec Franc Izop-Leben iz Gorinčič pri Šentjakobu. Kasneje je z njim za TV Ljubljana posnel tudi film iz serije Pri naših pravljicarjih (1968). Na ta način se je Milko Matičetov vpisal med pionirje uporabe filma pri raziskovanju pripovedniške kulture in jezika. Kljub široki uporabi avdiovizualne tehnologije na različnih področjih, le-ta danes v znanosti še ni dobila mesta, ki ji gre. Zato se mi zdi primerno, da ob tej priložnosti pokažem primer sodobne uporabe video kamere pri raziskovanju kulture, jezika in narečja, ki bi je bil vesel tudi slavljenec.

Naslovna parafraza nemškega izraza Wörter und Sachen, ki je odigral velik pomen tudi v slovenski etnologiji, se v našem primeru nanaša na vizualno dokumentacijski opus dr. Herte Maurer-Lausegger, neutrudne raziskovalke in asistenčne profesorice na Inštitutu za slavistiko Univerze v Celovcu. Z njenimi video filmi sem se prvič srečal pred leti v Slovenskem etnografskem muzeju, kjer je predstavljala svoja prva izdelka: Narečje pod Vrtačo (1994) in Barbara Lucija pomoj... (1995) in kjer smo jo morali po projekciji tolažiti, da je s filmi vse v redu, le znanstveniki in profesorji ne sprejemajo vsi tako navdušeno vizualne metode pri raziskovalnem delu kot jo sprejemamo nekateri. Vesel sem bil, da sem v bližnji soseščini dobil kolegico z erosom za vizualne metode. Branila se je, da njeni filmi niso etnološki, da so dialektološki, da ne pozna vizualne antropologije in da nima stika z ustreznimi mednarodnimi ustanovami. To je bilo res, a so mi bili njeni filmi vseeno všeč, bili so prijetna osvežitev v našem strokovnem okolju, kamor smo vsi brž sprejeli dr. Herto Maurer-Lausegger tudi kot koroško rojakinjo.

Odtlej sem jo redno vabil na naše konference in posvetovanja. Na moje vabilo se je udeležila znanstvenega posvetovanja »40 let slovenskega etnološkega filma«, mednarodne konference »Znanstveni film kot komunikacija« (oboje 1996) in mednarodne konference »Pomen vizualnih informacij v znanosti« (1998). Povsod je vzbudila pozornost z energičnim zagovarjanjem svojega vizualnega pristopa. Po drugi strani pa so bili

njeni izdelki in njen pristop po izvirnosti brez konkurence, kar je skoraj pravilo v krogih vizualnih raziskovalcev, ki so bolj na redko posejani v akademskem svetu. Zato vsak od njih zlahka najde še nezasedeno delovno področje. Ona je edina v tem prostoru, ki uporablja video kamero pri raziskovanju narečij.

Nazadnje sem se srečal s Hertinimi filmi 16. aprila 1999 v Borovljah (na deževni pomladni večer), ko je predstavljala svoja najnovejša izdelka *Orodje s koroških podstrešij* (1999) in *O saneh* (1999). Tam je še najbolj prišla do izraza vrednost njenega dela, ker se je bogastvo prikazovane kulture vrnilo k njenim ustvarjalcem, kar je eden najznačilnejših in najzanimivejših učinkov vizualne metode. Podeželska dvoranica je bila namreč polna ljudi iz krajev, kjer je nastajala Hertina vizualna dokumentacija. Nekateri so prvič slišali svoj narečni govor v javni predstavitvi. Mnogi so se morda prvič zavedli vrednosti starega izrazoslovja v povezavi z materialno kulturo svojih prednikov. Ali pa so sami pri sebi šteli koliko časa je že minilo odkar je iz njihovega življenja odšla narečna beseda skupaj s predmeti, ki jih je označevala. Kakorkoli, Hertini filmi so sprožili spraševanje in samospraševanje.

Pred menoj je spisek njenih video filmov, ki so nastali v obdobju od leta 1994 do leta 1999.

Narečje pod Vrtačo. Mlini in žage. Dokumentacija. 1994, VHS 20 min.

Barbara, Lucija, pomoj... Prispevek k 1100-letnici sončnih Djekš. 1995, VHS 19 min.

Schafzucht ohne Grenzen. Spracliche und volkskundliche Beobachtungen aus Südkärnten. 1996, VHS 26 min.

Bica, bica, su su su... Jezikovni in etnološki utrinki iz dvojezične Koroške. 1996, VHS 28 min.

Orodje s koroških podstrešij. 1999, VHS 30 min.

O saneh... 1999, VHS 47 min.

Producent vseh je formalno Univerza v Celovcu, Inštitut za slavistiko, projekt: »Raziskovanje slovenskih narečij na Koroškem«. Iz priloženih brošuric pa je razvidno, da so pri produkciji sodelovali tudi Mohorjeva družba v Celovcu, Urad koroške deželne vlade, Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik in družinsko gostinsko podjetje Lausegger. Prve štiri video filme je izdelala ekipa Inštituta za medijsko komunikacijo Univerze v Celovcu, zadnja dva pa sodelavci video studia Artis iz Celovca. Producenti ozadje kaže na pregovorno zahtevnost vizualne produkcije, ki navadno sega preko okvirov akademskega okolja. V pogovorih s Hertino sem izvedel, da ima pri produkciji podobne težave, kot jih imajo nekateri naši kolegi drugje po svetu. Po eni strani se morajo spoprijemati s predsodki svojih (nadrejenih) kolegov, po drugi strani pa z realno finančno in tehnično zahtevnostjo vizualne produkcije.

Vsakemu od omenjenih filmov je priložena brošurica s podatki o filmu, o sodelavcih in vsebini. Najpopolnejše so priloge k zadnjim trem filmom. Zato naj navedem njihovo sistematiko. Naslovu sledi podnapis: Priloga videofilmu, Fonološka transkripcija filmskega besedila s prevodom v slovenščino, kraj in letnica.

Sledijo podatki o sodelavcih pri »oblikovanju videokasete«. Hertino ime je navedeno pod rubriko »Znanstveno vodstvo/ organizacija/ vezno besedilo/ fotografije« ali pa »režija/ vodstvo produkcije«. Navedeni so še: snemalec, montažer, tehnično vodstvo, bralec komentarja, glasbenik, pevci in pomočniki pri izdelavi brošure.

Prvo poglavje so Uredniške pripombe v katerih so navedene posebnosti videokasete in brošure ter zahvale sodelujočim. Zanimiva je pripomba v brošuri *O saneh...*, kjer

Orodje s koroških podstrešij

Priloga videofilmu

ORODJE S KOROŠKIH PODSTREŠIJ – PODEN 1998

Priloga videofilmu.

Fonološka transkripcija filmskega besedila s prevodom v slovensščino.
(= Dialektdokumentationen - Narečne dokumentacije 6.1.1)

Pripravila in uredila:
Herta Maurer-Lausegger

Ovitek: Valentin Čertov

Natisnil in založil: Projekt "Raziskovanje slovenskih narečij na Koroškem" na Inštitutu za slavistiko Univerze v Celovcu

© 1999 Herta Maurer-Lausegger
Universität Klagenfurt/Univerza Celovec
Vse pravice pridržane

Izdala:
Mohorjeva založba - Hermagoras Verlag
Klagenfurt/Celovec - Ljubljana - Wien
ISBN 3-85013-656-6

Slovenji Plajberk, naselje v osrčju Karavank, kljub svoji odročni legi doživlja korenite spremembe življenjskih načinov. Dokumentacija razstave o kmečkem orodju „Poden 1998“ ponuja pogled v preteklost kraja.

Pripoveduje Plajberzan Lenci Tschertou, ki vse življenje posveča svoji domačiji. Ob razstavljenih predmetih je oživel njegov spomin na preteklost in se pretil v precizne in sistematične opise predmetov, opraviil in navad v domačem govoru.

Dialektdokumentationen
Narečne dokumentacije 6.1.1

© 1999 Herta Maurer-Lausegger
Universität Klagenfurt - Univerza Celovec

Mohorjeva Hermagoras

ISBN 3-85013-656-6

avtorica opozori, da nekateri narečni izrazi niso izpričani v Slovarju slov. knjiž, jezika in doda: »Razumevanje teh besed, ki smo jih dali v narekovaj, olajšuje avdiovizualni zapis«. S temi besedami je veliko povedano o upravičenosti vizualne dokumentacije pri dialektoloških raziskavah. Res je, čimbolj nerazločen je govor, tem pomembnejša je slika. Edino filmska ali video kamera povežeta živi govor in predmet v verbalno - neverbalno celoto v kateri beseda in podoba predmeta nista ločeni ena od druge.

Po uredniških pripombah je v brošuri predstavljen pripovedovalec ali pripovedovalci, če jih je več. Portret pripovedovalca vsebuje njegove življenjepisne podatke, ob njih pa tudi etnološke posebnosti kraja iz katerega prihaja.

Sledi pomembno poglavje Metodološke pripombe. V njih avtorica na kratko navaja razloge, ki so privedli do snemanja in posebnosti realizacijskega postopka. To poglavje je pomembno za določanje »znanstvenosti«¹ Hertinih filmov. Prinaša vpogled v ozadje tehničnih in strokovnih odločitev, ki omogočajo transparentnost realizacijskih postopkov in s tem reflektivnost celotne raziskave. »Listnica«² realizacije je pripomoček za amortizacijo motenj, ki jih povzroči snemalna ekipa v avtentičnem kulturnem okolju. Strokovnjak mora biti obveščen npr. o tem kdaj je govor ohranjen v celoti, kdaj pa je v montaži skrajšan. Vedeti mora ali je bilo posneto avtentično ali rekonstruirano dogajanje itd. Med primeri motenj, ki lahko nastanejo pri vizualnem zapisu narečja je naveden primer nemško govorečega snemalca, zaradi katerega je lahko v narečnih posnetkih več tujih jezikovnih sledov kot sicer. Da je lahko tudi drugače je avtorica spoznala pri zadnjih dveh filmih, ki jih je realizirala slovensko govoreča ekipa. Pri prvih štirih filmih je namreč delala z nemško govorečim snemalcem.

Svojo dejavnost avtorica imenuje: »avdiovizualno dokumentiranje narečij in govorov na jezikovno mešanem ozemlju Koroške«. V središču njenega zanimanja je jezik dvojezičnikov, ki ga popisuje predvsem na etnoloških temah. Zato je odveč stalno ponavljanje, da gre za dialektološke filme. Motiv za njihov nastanek je lahko preučevanje narečij, rezultat pa še zdaleč ni omejen zgolj na dialektologijo. Značilnost vizualne dokumentacije je, da je več disciplinarna in tak je tudi analitični aparat, ki se ga poslužujemo pri vizualnih raziskavah. Arhivsko enoto v filmskem arhivu lahko vrednotimo in preučujemo s stališča različnih znanstvenih panog. Tako bo v Hertinih filmih ob dialektologu našel veliko podatkov tudi etnolog, še posebej tisti, ki dela na narodnostno mešanih območjih. V jezikovni podobi, ki jo prinašajo njeni filmi »v živo«, se odraža vsa problematika življenja in asimilacije etnične skupine. Avtorica mimogrede navaja zanimivo simetričnost razvoja narečja. V nemškem koroškem narečju je vse manj slovenskih prvin, v slovenskem pa vse več nemških. V filmu *Bica, bica, su su*... je glavna govornica starejša žena, »katere jezik se je oblikoval v času, ko je bil slovenski govor skorajda edino sporazumevalno sredstvo domačinov, mladi govorec pa se sooča s stanjem, ko slovenščina vse bolj postaja zgolj hišni jezik, pa še v družini najmlajši slovenščine pogosto ne govorijo več«³ (*Bica, bica, su, su, su...* Priloga videofilmu, str. 6). Ta podatek nam pove, da je vizualni podvig Herte Maurer-Lausegger tudi »urgentnega«⁴ značaja. Na video trak beleži jezikovne položaje, ki jih kmalu ne bo več.

V Metodoloških pripombah k filmu *Orodje s koroških podstrešij* avtorica navede eksistenčne probleme v zvezi s financiranjem projekta in pravi, da so le-ti »narekovali produkcijo komercialnih filmov«. Po avtoričinem mnenju je bilo treba »namreč ugoditi tudi interesom nemško govorečih sodeželanov pa tudi gostov iz tujine, ki preživljajo svoj dopust na dvojezičnem Koroškem. Tako so začeli nastajati filmi v slovenskem in nemškem jeziku«. In res zasledimo v spisku doslej realiziranih filmov ob koncu prilog, da je vsak film izšel tudi v nemški verziji, razen zadnjih dveh. Nemška verzija je nastala

tako, da je že na snemanju vsak informator podal izjavo najprej v slovenskem, nato pa še v nemškem jeziku. O tem sem nekoč zasebno polemiziral z avtorico, a nisva do konca dorekla prednosti in slabosti tega načina realizacije. Moji pomisleki so bili naslednji. Že res, da je potrebna jezikovna komunikacija med etničnima skupinama na Koroškem, vendar bi pri tem morali računati na recipročnost. Dvojezičnost pomeni, da vsak deželan govori oba jezika, ne samo Slovenec. V tem primeru bi bila nemška verzija odveč. Po drugi strani pa v nemški verziji ni značilnega imenoslovja, ki je vezano na slovensko kulturno dediščino.

Kakorkoli, pri zadnjih dveh filmih je nemška verzija odveč, oz. je nemogoča. Govornik (Lenci Tschertou) je klen narečni govorec. Njegove besede so nerazdružljivo zvezane s predmeti in opravili, ki so nastali v okolju slovenske kulture. To je bilo mogoče prikazati samo s pomočjo vizualne metode.

Omenil sem že, da avtorica omenja »produkcijo komercialnega filma«. Ne vidim za kakšno komercialnost bi šlo v tem primeru. V slabšalnem pomenu bi to pomenilo cenenost. Te pa v Hertinih filmih ne vidim. Njeni filmi so vsi narejeni s poštenim namenom, da bi služili tako raziskavi kot predstavitvi obravnavane teme. Morda bi si pri raziskavi res lahko pomagala zgolj z grobim, nezmontiranim gradivom. Če pa se je odločila, da bo gradivo uredila v gledljivo celoto, to še ne pomeni, da so njeni izdelki komercialni. (Tudi, če jih prodaja na javnih projekcijah, da bi povrnila nekaj vložene denarja!) Nasprotno: brez montažnih posegov ne bi tako uspešno predstavljala vizualnega gradiva ljudem, ki so ji pomagali, da ga je sploh posnela. S tem pa bi v dobršni meri zožila doseg svojih prizadevanj.

V zadnjih dveh filmih je avtorica uvedla nekaj metodoloških novosti, ki še povečujejo kvaliteto njenih filmov. V filmih o orodjih in o saneh se hkrati z narečjem (terminologijo) zapisuje tudi etnološka vsebina. Govornik, ki je velik poznavalec tematike (v našem primeru orodij in sani) ima pri sebi skrit mikrofon z radijskim oddajnikom. Giblje se okoli predmetov in jih opisuje, kamera pa ga ves čas spremlja, ne da bi bil prekinjen govorni tok. Pripovedovanje je tako dokaj »dinamizirano«, kot pojasnjuje avtorica v Metodoloških pripombah. Delovni postopki v filmu O saneh so prikazani dejavno, brez rekonstrukcije, z odlično kamero Ivana Klariča. Slika se ravna po govoru, kamera drsi po predmetih o katerih je govor in se vmes večkrat vrača na govornika. Zaradi tega nastaja posebna vizualna estetika, izpričana v igri med kameramanom in govornikom, ki je v običajnih dokumentarnih filmih navadno presekana z montažnimi rezi.

Je pa res, da stalno govorjenje ne deluje vedno prepričljivo. Lencijev komentar je najbolj posrečen, ko poimenuje stvari in dejavnosti in manj posrečen, ko govori med delom.

Posebej pomembno je, da so vse glavne sekvence (npr. vpreganje, nakladanje hlodov) posnete v enem kadru. Tako je v vizualnem zapisu za bodočega raziskovalca shranjen tudi podatek o realnem trajanju delovnega postopka.

V priloženih brošuricah sledi poglavje Fonološka transkripcija filmskega besedila s prevodom v slovenščino. To je zelo koristno poglavje za vse, ki se želijo poglobiti v vsebino izjav in v razlike med narečjem in standardnim jezikom. Spet pride do izraza funkcionalnost avdiovizualnega zapisa govora. Nobena verbalna transkripcija narečja le-tega ne more tako živo predočiti kot slikovno zvočni posnetek. Izkaže se, da uho veliko lažje razbira zvočno podobo kot oko transkribirano narečje, zlasti, če pri tem lahko govorcu (nezavedno) beremo tudi z ustnic.

Brošure ob filmih so obogatene s številnimi barvnimi in črno-belimi fotografijami, ki so nastale med snemanjem filma ali ob njem. Z njihovo pomočjo se gledalčeva razdovednost spet obrne od besed k slikam.

Videofilmi Herte Maurer-Lausegger, zlasti zadnja dva, so svojstvena realizacija Murkovih zamisli o povezavi med materialno kulturo in govorom, med predmetom in besedo, med etnologijo in lingvistiko. Njegova ideja o uporabi fotografije v raziskavah kulture je bila prvič zapisana leta 1896, sam jo je delno realiziral leta 1930, v skoraj idealni obliki pa naša avtorica leta 1999, le da v njenih filmih slika nadomešča stvari iz pojma *Wörter und Sachen*. Beseda pa je tudi pri njej ostala, kar je na Koroškem že od vsega začetka: topos etnične identitete.